

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

1. Rynek Trybunalski - Naszą wycieczkę śladem Legionów Polski rozpocząć możemy od Rynku Trybunalskiego, serca naszego miasta. To właśnie dowódcy legionowi przywrócili naszemu Rynkowi, zwanemu wówczas z rosyjskiego Placem Marijskim, dawny splendor miejsca istotnego ze względów społecznych i politycznych, który utracił wraz z likwidacją Trybunału Koronnego w końcu XVIII wieku oraz zburzeniem Ratusza w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Rynek wybierany był przez legionistów na miejsce uroczystych parad i apeli wojskowych związanych z istotnymi rocznicami w historii Polski.

2. Klasztor oo. Dominikanów – kościół pw. św. Jacka i Doroty - Druga z piotrkowskich parafii kościelnych, powstała wraz z narodzinami II Rzeczypospolitej, kryje w swoich murach niezwykle istotną pamiątkę nawiązującą do czasów legionowych. W kruchcie kościoła znajdziemy bowiem charakterystyczną tablicę ozdobioną malowidłem przedstawiającym prowadzącego polskich żołnierzy pod Ossowem księdza Ignacego Skorupkę. Pod obrazem umieszczono kilkanaście tablic pamiątkowych z imionami i nazwiskami żołnierzy związanych z ziemią piotrkowską, którzy zginęli podczas I Wojny Światowej oraz walk o granice i wolność II Rzeczypospolitej. Wśród nich wielu nastoletnich legionistów...

3. Stary Cmentarz Rzymskokatolicki - Jedną z pierwszych decyzji instalującego się w Piotrkowie Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego było upamiętnienie Powstańców Styczniowych związanych z naszym miastem. Uroczystości miały miejsce w marcu 1915 r. na dzisiejszym Starym Cmentarzu. Towarzyszyła im asysta wojskowa, co można zobaczyć na archiwalnych zdjęciach, gdzie kolumna legionistów maszeruje Alejami Cmentarnymi. Na cmentarzu postawiono krzyż pamięci, który w latach dwudziestych zamieniono na Pomnik Powstańców Styczniowych, stojący tam do dzisiaj.

4. Sąd Polowy Legionów Polskich – kamienica przy ul. Wojska Polskiego 44 - Ze Starego Cmentarza kierujemy się ulicą Wojska Polskiego, która ówczesnie nosiła nazwę Bykowskiej, a w okresie II Rzeczypospolitej imię Józefa Piłsudskiego. Pod numerem 44 podczas I Wojny Światowej znajdowała się siedziba Sądu Polowego Legionów Polskich. Niestety, instytucja ta okazała się bardzo potrzebna w 1915 r. Jak można było przeczytać w jednym z dzienników odpraw przyszłej III Brygady Legionów Polskich „w ogrodzie miejskim obok Kościoła Bernardyńskiego wysiadują legionści nieraz całymi dniami lub też wałęsają się bezcelowo po mieście. Zjawisko to dowodzi, że przełożeni nie zajmują dostatecznie swych podwładnych”. Wszelkimi przypadkami braku dyscypliny, dezercji lub czynów posiadających znamiona spraw karnych zajmował się piotrkowski Sąd Polowy Legionów.

5. Drukarnia Państwowa – kamienica przy ul. Wojska Polskiego 71 - W kamienicy przy ówczesnej ulicy Bykowskiej 71 w połowie marca 1915 r. uruchomiono ponownie tzw. Drukarnię Państwową, która funkcjonowała w tym miejscu wcześniej pod rosyjskim zaborem. Drukarnia pracowała na rzecz Biura Prasowego Departamentu Wojskowego. Przy drukarni działało również Biuro Techniczno-Fotograficzne. W miejscu tym drukowano „Wiadomości Polskie” (od marca 1915 r.), gdzie publikowali m.in. Ignacy Daszyński, Juliusz Kaden-Bandrowski, Władysław Tokarz, Wincenty Witos oraz Marian Kukiel. Innym istotnym czasopiśmem, wydawanym codziennie był „Dziennik Narodowy”. Redakcja „Dziennika” znajdowała się w pobliskiej kamienicy przy ulicy Bykowskiej 55, na drugim piętrze. Oprócz ww. tytułów w Drukarni Państwowej wydawano także „Gazetę Ludową”, „Gazetę Polską”, czy „Chłopską Sprawę”.

6. Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, ulica Polskiej Organizacji Wojskowej 12 - Idąc dalej dzisiejszą ulicą Wojska Polskiego mijamy po prawej stronie dwie piękne kamienice pod numerami

75 i 77. Pierwsza z nich była siedzibą Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan, zasłużonego w pomocy mieszkańcom Piotrkowa w ciężkich czasach wojny, druga zaś to Bank Państwowy, skąd wycofujący się z miasta Rosjanie wywieźli depozyty należące do kasy miejskiej, wpędzając w ten sposób miasto w niemałe długi. Skręciwszy w prawo docieramy do dzisiejszej ulicy P.O.W., ówczesnej Żelaznej, gdzie stoi zabytkowy gmach Dworca Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. To właśnie ten budynek „witał” przybywających do miasta ochotników chcących się zapisać do Legionów Polskich. Można też powiedzieć, że to właśnie na tym dworcu „zakładano” pierwszy skład tworzącej się wówczas piłkarskiej drużyny legionowej, późniejszej słynnej Legii Warszawa, werbując bezpośrednio na dworcu znanych przedwojennych piłkarzy.

7. Hotel Comfort – ulica Jarosława Dąbrowskiego 9 - Hotel Comfort, powstały w 1914 r., był uznawany za jedno z najbardziej luksusowych i popularnych miejsc tego typu w Piotrkowie Trybunalskim. Według opinii ówczesnych zarówno wyposażenie, jak i obsługa nie ustępowały najbardziej znamięnitemu hotelom warszawskim, takim jak „Bristol” czy „Polonia”. Inicjatorem powstania hotelu i jego pierwszym właścicielem był inżynier Pętkowski, jednocześnie właściciel willi „Wanda”. To właśnie w tym

miejsu mieszkał szef Departamentu Wojskowego NKN, Naczelny Wódz w czasie II Wojny Światowej Władysław Sikorski. Tutaj także mieszkała żona Józefa Piłsudskiego, Maria, którą późniejszy Marszałek odwiedzał w Piotrkowie. Ponieważ był mocno skłócony z Sikorskim, do samego hotelu nie wstępował by uniknąć ewentualności spotkania swojego osobistego wroga.

8. Willa Wanda – ulica Jarosława Dąbrowskiego 14 - Budynek zaprojektowany jako dom mieszkalny przez Feliksa Nowickiego w latach 1904-1905. Jako jedyny w Piotrkowie Trybunalskim reprezentuje styl secesyjny. W latach 1915-1916 w budynku tym znajdowała się siedziba Biura Werbunkowego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego. To właśnie tutaj trafiali ochotnicy tworzący później 4 i 6 pułk piechoty III Brygady Legionów Polskich. W siedzibie Biura, zgodnie z dokumentami wydanyymi przez Departament Wojskowy umieszczono również Archiwum Legionów oraz Muzeum Legionów Polskich.

9. Komisariat Polskiej Organizacji Narodowej – ul. Jarosława Dąbrowskiego 18 - W kamienicy przy ul. Dąbrowskiego 18, ówczesnej Bankowej, swoje biuro otworzyła w październiku 1914 r. Polska Organizacja Narodowa, powołana miesiąc wcześniej z inicjatywy Józefa Piłsudskiego. W zamierzeniu późniejszego Marszałka Polski miała ona zajmować się werbunkiem i wcielaniem ochotników z Kongresówki do Legionów Polskich. Pomimo tylko miesięcznej działalności członkom PON w Piotrkowie udało się zorganizować pierwszy publiczny wiec werbunkowy, który zgromadził aż 500 osób. Podczas zebrania występowali min. Witold Jodko-Narkiewicz, czy Juliusz Kaden-Bandrowski.

10. Drukarnia Polska – ul. Juliusza Słowackiego 23 - Drugim, obok Drukarni Państwowej, istotnym o s r o d k i e m w y d a w n i c t w patriotycznych w Piotrkowie okresu legionowego była Drukarnia Polska Józefa Waleckiego. W miejscu tym drukowano szereg czasopism

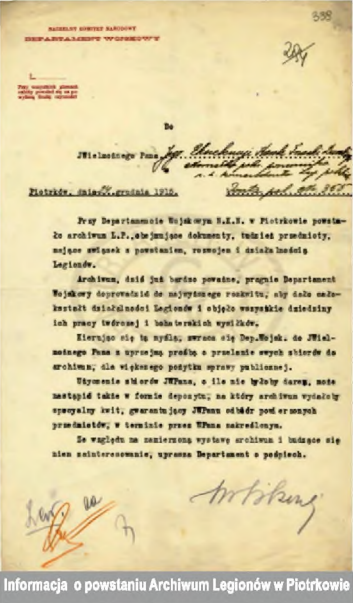
związanych z działalnością niepodległościową, m.in. „Wici” oraz „Ruch” związane z Polską Organizacją Narodową, „Strażnicę” Ligi Państwowości Polskiej, „Bartosza” Narodowego Związku Chłopskiego, „Pochodnię” Narodowego Związku Robotniczego, a także „Robotnika” Polskiej Partii Socjalistycznej.

11. Ulica Henryka Sienkiewicza - Z obecną ulicą Henryka Sienkiewicza wiąże się historia jednej z największych manifestacji

patriotycznych w historii Piotrkowa Trybunalskiego. W maju 1916 r., w 125 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja właśnie na tej ulicy zebrała się ogromna, spontaniczna manifestacja piotrkowian, którzy podczas niej domagali się odrodzenia Rzeczypospolitej. Spontanicznie też postanowiono zmienić nazwę ulicy na imienia Konstytucji 3 maja właśnie. Nieprzypadkowo wybrano ten trakt miejski. To na ulicy Pocztowej znajdowały się do 1914 r. główne urzędy gubernialne, m.in. pałac gubernialny (ul. Sienkiewicza 7), urząd gubernialny (ul. Sienkiewicza 10/12), dyrekcja okręgu pocztowego (róg Sienkiewicza i Słowackiego), dlatego też popularnie nazywano ją „Traktem Ruskim”. Zmiana nazwy dokonana oddolnie, przez społeczeństwo, miała być znakiem odrodzenia patriotyzmu i wyrażeniem dążeń do odzyskania Niepodległości. Rok później postanowiono, że nazwę 3 maja otrzyma najbardziej reprezentacyjna ulica miasta, dawna Aleksandryjska, która imię pierwszej konstytucji w Europie nosi do dzisiaj.

12. Tarcza Legionów - Park Jana Pawła II przy klasztorze OO. Bernardynów, ul. Juliusza Słowackiego - Tarcze legionów to inicjatywa wywodząca się z idei austriackich, powstałych tuż po wybuchu I wojny światowej. Tworzenie tego typu pomników miało na celu charytatywną pomoc ludziom, którzy ucierpieli w wyniku konfliktu światowego. Pieniądze, które zbierano sprzedając pamiątkowe gwoździe z imionami i nazwiskami darczyńców oraz fundatorów, wbijane w tarczę, przeznaczano najczęściej na potrzeby wdów i sierot po poległych legionistach. W Piotrkowie Tarcza Legionów została zainstalowana w sierpniu 1916 r., w drugą rocznicę wymarszu I Kompanii Kadrowej Józefa Piłsudskiego z Krakowa. Do II Wojny Światowej Tarcza znajdowała się w tzw. Ogrodzie Bernardyńskim, pomiędzy obecnym pomnikiem Jana Pawła II a budynkami klasztoru bernardyńskiego.

13. Tablica Konstytucji 3 maja – klasztor oo. Bernardynów - Jednym z najważniejszych wydarzeń niepodległościowych w Piotrkowie doby legionowej były manifestacje związane z rocznicą Konstytucji 3 Maja. Do pierwszej tego typu demonstracji doszło już w 1915 r. Uroczystości rozpoczęły się o godz. 11.00 mszą polową oddziałów legionowych w Alei Szkolnej (dzisiejsza 3 maja) wokół specjalnej na ten cel zbudowanej kaplicy, udekorowanej niebieską materią. Z Alei Szkolnej legionści przeszli pod klasztor oo. Bernardynów w szyku defiladowym, witali przez mieszkańców okrzykami: Niech żyją Legiony!, Wiwat Wojsko Polskie! oraz Niech żyje Polska! Rok później w uroczystościach wzięli udział zarówno piotrkowianie, jak i przedstawiciele Departamentu Wojskowego NKN. Pamiątką obchodów z 1916 r. jest tablica znajdująca się na północnej ścianie kościoła bernardyńskiego. Tablica ta, powstała przeszło wiek temu, do dzisiaj jest głównym miejscem uroczystości związanych z upamiętnieniem Święta Konstytucji 3 Maja w Piotrkowie Trybunalskim.

Informacja o powstaniu Archiwum Legionów w Piotrkowie

Nieistniejąca siedziba Departamentu Wojskowego NKN

Informacja o powstaniu Muzeum Legionów w Piotrkowie

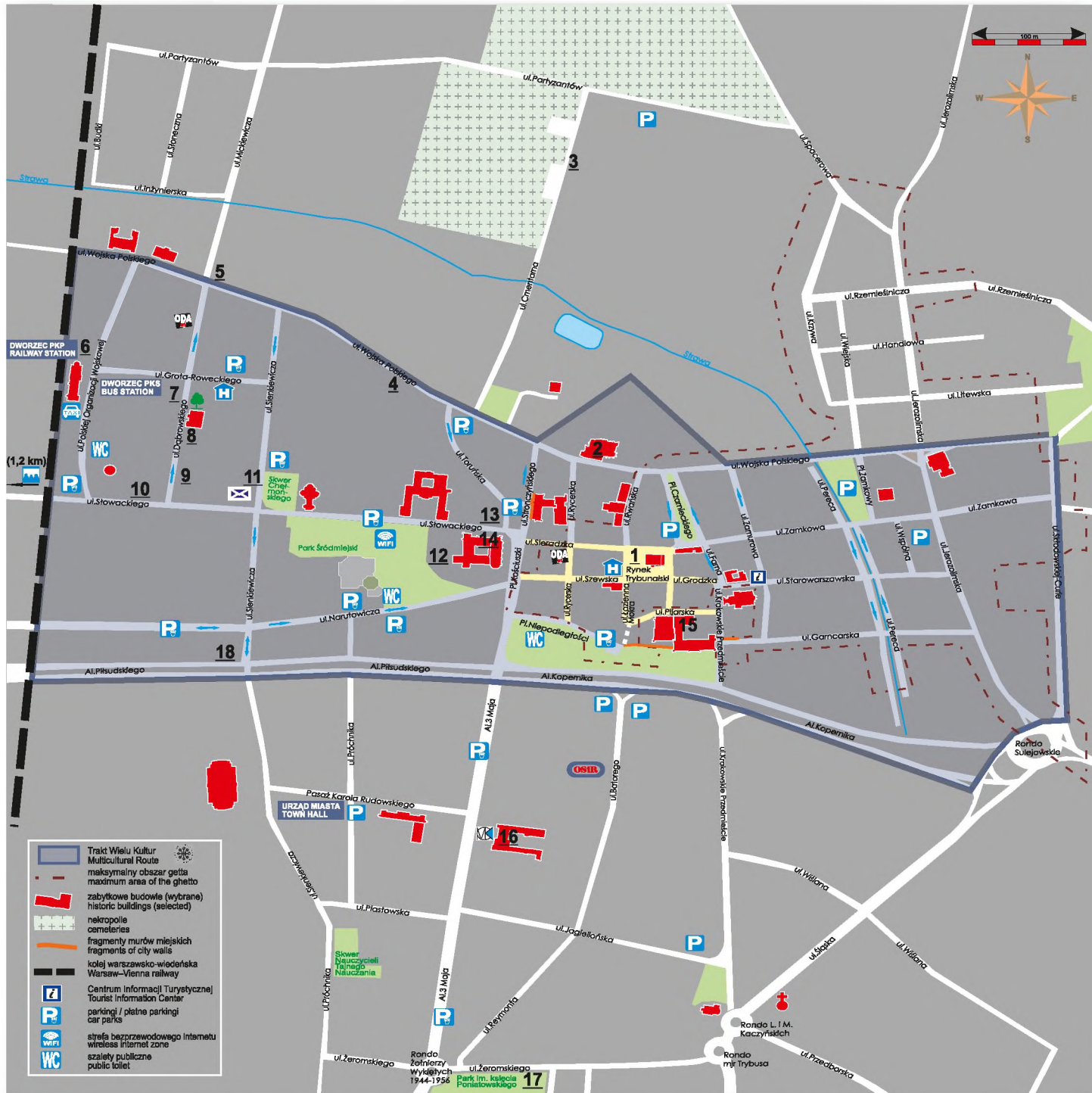
Pomnik Tarcza Legionów

Boże Ciało z Legionami Polskimi w Piotrkowie Trybunalskim

Materiały i zdjęcia: Centralne Archiwum Wojskowe, Österreichisches Staatsarchiv, UM Piotrkowa Trybunalskiego, Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

CENTRUM INFORMACJI TURYSTYCZNEJ www.cit.piotrkow.pl ul.Zamurowa 11 - tel. (+48) 44 732 60 50, (+48) 44 732 60 49 czynne: maj - wrzesień: poniedziałek - sobota 9-17, niedziela 10-15; październik - kwiecień: poniedziałek - piątek 8-16, sobota, niedziela: nieczynne
MUZEUM www.muzeumpiotrkow.pl pl.Zamkowy 4 - tel. (+48) 44 646 52 72, (+48) 44 646 43 55; czynne: wtorek, piątek 10-17, środa, czwartek, niedziela 10-15, sobota 10-16, w poniedziałki i dni poświęcone nieczynne
AEROKLUB ZIEMI PIOTRKOWSKIEJ www.azp.com.pl ul.Przemysłowa 48 - tel. (+48) 44 647 74 73
OŚRODEK DZIAŁAŃ ARTYSTYCZNYCH www.odaart.pl ul.Dąbrowskiego 5 - tel. (+48) 44 733 93 88; ul.Sieradzka 8 - tel. (+48) 44 649 52 64 czynne: wtorek-sobota 11-18, niedziela i święta 14-18
MIEJSKI OŚRODEK KULTURY www.mok.piotrkow.pl Al.3 Maja 12 - tel. (+48) 44 732 52 37, (+48) 44 732 52 49
OŚRODEK SPORTU I REKREACJI www.osirpt.pl KRYTE PŁYWALNIE ul.Belzacka 106 - tel. (+48) 44 732 68 17; ul.Próchnika 8/12 - tel. (+48) 44 732 37 34 KORTY TENISOWE ul.Belzacka 108/110 - tel. (+48) 44 732 70 86
PTTK o/im. M.RAWITY-WITANOWSKIEGO www.pttkpiotrkow.pl pl. Czarnieckiego 10 - tel. (+48) 44 732 36 63 / 725 655 544

14. Dom Stefana „Grotę” Roweckiego – ul. Juliusza Słowackiego 1 - Jednym z najbardziej znanych w Piotrkowie Trybunalskim polskich bohaterów obydwu wojen światowych jest urodzony w naszym mieście w grudniu 1895 r. Stefan Rowecki. To w Piotrkowie organizował ruch skautowski i był pierwszym piotrkowskim dowódcą tajnych jeszcze zastępów harcerskich. W 1913 r. wstąpił do Polskich Drużyn Strzeleckich, w końcu 1914 r. zaciągnął się do Legionów Polskich. Walczył w I Brygadzie. W czasie kampanii legionowych był trzykrotnie ranny, m.in. pod Klimontowem (1915) oraz w rejonie Maniewicz w czasie odwrotu spod Kostiuchnowki (1916). Po tzw. kryzysie przysięgowym został internowany przez Niemców w Beniaminowie (sierpień 1917 r.). Późniejszy dowódca Armii Krajowej, największej armii podziemnej doby II Wojny Światowej, swój bojowy szlak rozpoczął w formacji, która tak bardzo związała swoją historię z jego rodzinnym miastem.

15. Polska Organizacja Skautowa – ulica Pijarska - Jedną z form przysposobienia młodzieży do pracy niepodległościowej i służby w Legionach Polskich były stowarzyszenia powstałe na wzór skautowych organizacji brytyjskich. W 1915 r. w Piotrkowie Trybunalskim powstała Polska Organizacja Skautowa (POS) z Janem Kazimierzem Sikorskim na czele. Statut POS, przygotowany na początku 1915 r., został zatwierdzony przez Naczelny Komitet Narodowy. Miasto nad Strawą było jednocześnie gospodarzem pierwszego zjazdu organizacji skautowej w maju 1915 r. Postanowiono na nim, że oficjalną siedzibą Polskiej Organizacji Skautowej zostanie właśnie Piotrków. W naszym mieście wydawano również organ prasowy POS – „Wiadomości Skautowe”. W listopadzie 1916 r. w Warszawie odbyło się spotkanie przedstawicieli organizacji harcerskich. Ustalono, że polscy harcerze przyjmą jako swój znak krzyż harcerski używany przez ZHP oraz lilijkę Polskiej Organizacji Skautowej. Symbole te do dzisiaj noszą przedstawiciele polskich organizacji harcerskich.

16. Dawny Dom Rzemiosła – ul. 3 Maja 12 - Zbudowany w latach 1912-1913, według projektu Feliksa Nowickiego, neobarokowy budynek w okresie I Wojny Światowej był jednym z najważniejszych miejsc kształtowania się postaw niepodległościowych mieszkańców miasta. W gościnnych salach Stowarzyszenia Rzemieślników doszło m.in. w styczniu 1917 r. do wypracowania, uchwalenia i wysłania oficjalnych pism piotrkowskiego Komitetu Narodowego do Rady Stanu, którą uznawano w nim za tymczasowy rząd polski. Piotrkowianie wzywali do zniesienia granic okupacyjnych i połączenia Królestwa w jeden organizm.

W kolejnych pismach Komitet Narodowy nawoływał Radę Stanu do budowania nowej armii polskiej, uwolnienia Józefa Piłsudskiego, zakończenia internowania legionistów oraz zniesienia granic okupacyjnych.

17. Park im. Józefa Poniatowskiego – ul. Parkowa - Jednym z trwałych owoców rozbudzenia patriotycznego wywołanego przez ruch legionowy w Piotrkowie jest głaz pamięci Tadeusza Kościuszki, który możemy znaleźć w Parku Miejskim im. J. Poniatowskiego. Pomnik powstał w wyniku ofiarności piotrkowian i Komitetu Obchodów Kościuszkowskich w 1917 r. Oprócz licznych odczytów i uroczystości, które odbyły się w tamtym czasie w Piotrkowie, trwałym śladem obchodów jest do dzisiaj nazwa placu Tadeusza Kościuszki, wcześniej nazywanego placem Bernardyńskim.

18. Pomnik Legionów Polskich – skrzyżowanie ulic Henryka Sienkiewicza i Marszałka Józefa Piłsudskiego - Powstały w 1999 r. pomnik Legionów Polskich w Piotrkowie przypomina o miejscu, gdzie znajdowała się kamienica, w której swoją siedzibę miał Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego z Władysławem Sikorskim na czele, odpowiedzialny za werbunek ochotników do formacji legionowych. Tutaj swoją siedzibę miała

również Komenda Legionów Polskich. To w naszym mieście oraz pobliskich miejscowościach (Radomsko, Rozprza, Łochyńsko, Kamieńsk, Milejów) formowano pułki i szwadrony III Brygady Legionów Polskich – 4 i 6 pułk piechoty oraz 5 i 6 szwadron ułanów. 4 pułk wraz z 5 szwadronem uczestniczyły w słynnej bitwie pod Jastkowem (31 lipca-3 sierpnia 1915 r.), jednym z największych starć Legionów Polskich w Królestwie Kongresowym. Pułki i szwadrony III Brygady brały udział w walkach na Wołyniu, m.in. w bitwie pod Kostiuchnowką (4-6 lipca 1916 r.). Podobnie jak I Brygada, oddziały III znajdowały się pod wpływem Józefa Piłsudskiego. Większość legionistów odmówiła przysięgi na wierność cesarzowi Niemiec i trafiła latem 1917 r. do obozów internowania.

Więcej informacji w książkach „Biblioteka Piotrków 800”, dostępnych w Centrum Informacji Turystycznej:
Aleksy Piasta, Piotrków Trybunalski w latach pierwszej wojny światowej, Piotrków Trybunalski 2007.
Marta Walak, Legiony Polskie w Piotrkowie 1914-1917, Piotrków Trybunalski 2013.

LEGIONOWY PIOTRKÓW

Zawiadomienie.

Z dniem dzisiejszym otwarty zostaje w Piotrkowie Komisarjat Polskiej Organizacji Narodowej.
 Ma on za zadanie, po za sprawami ściśle z organizacją Wojsk Polskich związanymi, dbać również o utrzymanie możliwie normalnego biegu życia w ziemi Piotrkowskiej.
 Adres Komisarjatu ul. Bankowa 18-1 p.
 m. 3. Godziny biurowe, od 9-12 i od 3-5.

Stefan Boguszewski
 Komisarz Polsk. Org. Nar.

Piotrków, 12 Października 1914 r.

W 2018 r. obchodzimy hucznie setną rocznicę odzyskania Niepodległości. Niewiele osób jednak zdaje sobie sprawę, że polska Niepodległość rodziła się w Piotrkowie Trybunalskim, za przyczyną funkcjonujących tutaj departamentów Naczelnego Komitetu Narodowego, komend Legionów Polskich oraz licznych wydawnictw patriotycznych i niepodległościowych. Od 1915 r. serce Niepodległej Rzeczypospolitej biło w Piotrkowie...